

Gliederungssysteme angewandter Ethik. Ein Handbuch, Hrsg. Wilhelm Korff, Markus Vogt, Freiburg, Basel–Wien: Herder 2016, ss. 790.

DOI: [http://dx.doi.org/10.18290/rns.2016.8\(44\).2-13](http://dx.doi.org/10.18290/rns.2016.8(44).2-13)

Nowsze podręczniki z zakresu etyki zasadniczo koncentrują się na dwóch, szeroko rozumianych elementach tej dyscypliny naukowej: uzasadnieniach norm etycznych lub na poszczególnych obszarach ich zastosowania – etykach szczegółowych. Współcześnie dominuje systematyzacja oparta na etykach szczegółowych, zwykle na pluralistycznym zestawieniu różnych obszarów normatywnych. Wiąże się z tym zazwyczaj ich zróżnicowana moc obowiązująca, silnie uwikłana w praktyczny kontekst. W konsekwencji współczesna etyka jest w znacznym stopniu kształtowana przez specyfikę subsystemów społecznych, których dotyczy. Stwierdzenie tego faktu nie oznacza pomniejszania znaczenia etyki w tak zarysowanym współczesnym jej kształcie. Zaznaczają to pośrednio, ale bardzo wyraźnie redaktorzy omawianego podręcznika poprzez poświęcenie w nim etykom szczegółowym osobnej, niemałej jego części. Zarysowany stan rzeczy stał się inspiracją dla dwóch wybitnych niemieckich etyków społecznych – Wilhelma Korffa i Markusa Vogta do podjęcia wysiłku przygotowania podręcznika etyki, który w miarę całościowo ujmuje sferę moralności, przedstawiając w klarowny sposób główne koncepcje etyczne zawarte w bogatej chrześcijańskiej doktrynie moralnej według przyjętego klucza systemów strukturyzujących etykę stosowaną. Prezentacji tych koncepcji dokonano w kontekście filozoficznym i społecznym. Deklarowanym przez redaktorów celem podręcznika jest m.in. wypełnienie luki, polegającej na braku szeroko akceptowanego systemu strukturyzującego całość obszaru moralności. W zamyśle Korffa i Vogta dokonuje się to przez przyjęcie systemów strukturyzujących etyki stosowanej bazujących na przykazaniach, cnotach i obowiązkach. Nie oznacza to jednak, że stwierdzenia któregośkolwiek z tych systemów zawierają wyczerpujące uzasadnienia normatywne etyki lub dotyczą wszystkich obszarów jej zastosowania. Należy podkreślić, że tak obszerne podręcznikowe ujęcie etyki chrześcijańskiej w obszarze języka niemieckiego

ostatni raz miało miejsce przed prawie czterdziestu laty w postaci kilkakrotnie wznawianego trzytomowego wydania *Handbuch der christlichen Ethik* (Freiburg i. Breisgau 1978).

Wilhelm Korff jest emerytowanym profesorem Uniwersytetu Monachijskiego, m.in. redaktorem naukowym takich pomnikowych dzieł, jak wydany pod auspicjami Görres Gesellschaft *Lexikon der Bioethik*, *Handbuch der Wirtschaftsethik* czy *Lexikon für Theologie und Kirche*. W pewnym sensie omawiany tom z jednej strony wieńczy jego dokonania jako renomowanego redaktora oraz współautora podręczników i leksykonów, z drugiej zaś stanowi, u progu jego 90. roku życia, podsumowanie ponadpięćdziesięcioletniej „refleksji naukowej nad racjonalnością ludzkiego działania”¹. Z kolei Markus Vogt jest kierownikiem katedry chrześcijańskiej etyki społecznej na Uniwersytecie Ludwika Maksymiliana w Monachium, cenionym ekspertem m.in. w zakresie etyki ekologii. Wydany pod ich redakcją obszerny podręcznik ma charakter zarówno historyczny, jak i systematyczny. Znaczenie tego pierwszego aspektu i jego związek z aktualną problematyką etyczną dobitnie wyrażają redaktorzy wydanego w ramach serii *Dydaktyka filozofii* znakomitego dwutomowego kompaniona do etyki, stwierdzając, że: „W przypadku etyki fundamentalny charakter ma przedstawienie dziejów rozważań na temat moralności, które jak bodaj w żadnej innej dyscyplinie są na wskroś aktualnym *datum* współczesnych dyskusji etycznych”². Przy tym – co warto przypomnieć – autorzy poddają refleksji historię etyki na podstawie trzech kluczowych kategorii: przykazania, cnoty i obowiązki. Słusznie bowiem uznali, że historycznie rzecz biorąc, najbardziej znaczącymi kluczami strukturyzującymi etykę stosowaną są dekalog, cnoty kardynalne oraz kręgi odpowiedzialności (wobec Boga, społeczeństwa i siebie). Nie do przeoczenia są analogie zachodzące między tymi trzema zasadniczymi kryteriami a odpowiadającymi im czasownikami: „musieć”, „chcieć” i „mieć powinność”. Etyka nakazu bazuje głównie na przykazaniach. W tego typu etyce życie społeczne porządkowane jest przez reguły, zaś normy moralne narzucają się jednostce niejako z zewnątrz. W przypadku etyki cnót dążenie do ich realizacji dokonuje się przez postawy, które skutkowałyby spełnionym życiem. Wiąże się to ściśle z ukierunkowaniem na połączenie z wolą jednostki, aby móc ją kształtować w perspektywie osiągnięcia wspomnianej umiejętności życia. W etyce odpowiedzialności obowiązki

¹ W. KORFF, *Auf der Suche nach der Vernunft des menschlichen Handelns*, w: *Theologische Ethik autobiografisch*, red. K. Hilpert, Paderborn: Schöningh 2007, s. 45-97.

² S. JANECZEK, A. STAROŚCIC, *Przedmowa*, w: *Etyka*, cz. 1: *Koncepcje etyki*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2016, s. 9.

jawią się jednostce jako imperatyw, zakorzeniając się w jej dążeniach powinnościowych. Punktem centralnym jest tutaj zgodne z prawem moralnym samostanowienie osoby, które stanowi podstawę jej wolności.

Podręcznik składa się z sześciu części. Przy czym formalnie wyróżnionych zostało 5 części, zaś obszerna część wprowadzająca oznaczona jest cyfrą 0. M. Vogt w zwięzłej przedmowie z przekonaniem stwierdza, że „we współczesnej etyce nie można znaleźć porównywalnie powszechnie akceptowanego systemu podziału porządkującego całość pola moralności” (s. 16).

W pierwszym rozdziale części wprowadzającej W. Korff klarownie objaśnia ideę i metodykę projektu badawczego. W drugim rozdziale tej części Christian Schröer, specjalizujący się w etyce profesor filozofii na uniwersytecie w Augsburgu, stosunkowo obszernie wyjaśnia kategorie: przykazanie, cnota i obowiązek jako miarodajne normatywne klucze orientacyjne etyki stosowanej. Nie pozostaje jednak przy samym wyjaśnieniu pojęć, lecz ukazuje – m.in. za pomocą grafiki – typowy dla każdego podejścia schemat działania.

Część pierwsza poświęcona jest wieloaspektowej analizie dekalogu. W. Korff próbuje dać odpowiedź na pytanie o jego teologiczne podstawy, następnie przedstawia jego etyczny profil wymagań. Z kolei M. Vogt wraz z Peterem Marinkovicem, wykładowcą ewangelickiej teologii biblijnej na Uniwersytecie w Augsburgu, przekonująco przedstawiają znaczenie dekalogu jako elementu strukturyzującego etykę z punktu widzenia Tory. Profesor Roland Kany, kierownik katedry historii Kościoła i patrologii na Uniwersytecie Ludwika Maksymiliana w Monachium, analizuje swoiste milowe kamienie w refleksji nad dekalogiem: jego miejsce w myśli Filona z Aleksandrii oraz w Nowym Testamencie, a następnie chronologiczną recepcję od czasów patrystycznych aż po XII wiek, ze szczególnym uwzględnieniem myśli Augustyńskiej. Problem relacji prawa naturalnego i dekalogu w spuściźnie intelektualnej Akwinaty przedstawia Christan Schröer, kierownik katedry filozofii ze szczególnym uwzględnieniem etyki na Uniwersytecie Augsburskim, nie pomijając takich odniesień i źródeł inspiracji Tomaszowych, jak arystotelizm oraz hellenistyczna, augustyńska i boecjańska filozofia prawa. Mimo dużej dozy uniwersalizmu dekalogu jako klucza strukturyzującego wszystkie przykazania, Schröer wskazuje również ograniczenia istniejące na tym polu. Kolejne historyczne etapy rozwoju refleksji nad dekalogiem przedstawiają: Isabelle Mandrella, profesor filozofii i podstawowych problemów filozoficznych teologii na Uniwersytecie Ludwika Maksymiliana w Monachium (*Dekalog jako klucz systematyzujący etyki stosowanej w XIII i XIV wieku*); Sigrid Müller, profesor teologii moralnej na Uniwersytecie Wiedeńskim (*Znaczenie dekalogu dla*

rozwoju nowożytnej teologii moralnej pod znakiem kazuistyki); Rudolf Schüssler, profesor filozofii na Uniwersytecie w Bayreuth (*Pluralizm przekonań w teologii moralnej i kazuistyce – jego podstawy w baroku*).

Część drugą podręcznika – zatytułowaną *Systemy cnót* – otwiera tekst Maksymiliana Forschnera, emerytowanego profesora filozofii Uniwersytetu Fryderyka-Aleksandra w Erlangen-Norymberdze, poświęcony cnotom kardynalnym jako kluczowi systematyzującemu etyki stosowanej w koncepcjach etyki cnót Platona i stoików. Roland Kany analizuje to zagadnienie na gruncie starożytnego chrześcijaństwa, omawiając też przeciwieństwo cnót – przywary. W wieku XII i XIII nastąpiło znaczące poszerzenie systemów cnót, co nadało im charakter kryteriów strukturyzujących obejmujących całościowo etykę stosowaną. Problem ten jest przedmiotem szczegółowych analiz znaczących, choć nie zawsze powszechnie znanych, autorów tego okresu (m.in. Hugon od św. Wiktora, Piotr Lombard, Cyceon, Piotr Abelard, Alan z Lille, Filip Kancelerz, Albert Wielki, Tomasz z Akwinu) dokonanych przez Ernsta Stephana, profesora teologii moralnej na Uniwersytecie w Würzburgu. Kwestię oddziaływania powyższego podejścia na współczesne systemy etyczne dosyć obszernie przedstawia profesor Hans-Joachim Höhn, który kieruje katedrą teologii systematycznej i filozofii religii na Uniwersytecie Kolońskim.

W trzeciej części – zatytułowanej *Kręgi odpowiedzialności* – autorzy przedstawiają w historycznej perspektywie kwestię etyki odpowiedzialności. Roland Kany, stawiając pytanie o antyczne źródła triady obowiązków (wobec Boga, innych osób i siebie samego), zaczyna analizy od ukazania patrystycznej recepcji antycznych odpowiedników pojęcia odpowiedzialności, aby w klasycznych tekstach z różnych epok kultury intelektualnej poszukiwać początków trzech kręgów obowiązków. Jego analizy koncentrują się na twórczości autorów XVIII- i XIX-wiecznych, ale także Pufendorfa (XVII wiek), Bernarda z Clairvaux, scholastyków oraz Augustyna. Z kolei Rudolf Uertz, profesor politologii na UKSW w Warszawie i Katolickim Uniwersytecie Eichstätt-Ingolstadt, analizuje nowożytną zmianę paradygmatu w stronę triady kręgów odpowiedzialności (Bóg, bliźni, sam podmiot), ukazując napięcie między religijnymi i sekularnymi uzasadnieniami etyki. Na kanwie myśli Pierre’a Charrona, Hugona Grotiusa, Thomasa Hobbesa, Samuela Pufendorfa i Immanuela Kanta przedstawia filozoficzno-etyczne uzasadnienia nowożytnej doktryny kręgów odpowiedzialności. Z kolei Hans J. Münk, emerytowany profesor etyki teologicznej i dyrektor Instytutu Etyki Społecznej na Uniwersytecie w Lucernie, analizie poddaje teologiczno-etyczną recepcję tej doktryny w teresjańsko-józefińskiej reformie studiów. Materiał źródłowy

stanowią dla niego m.in. dokumenty tej reformy oraz odzwierciedlające ją podręczniki. Tekst W. Korffa, zatytułowany *Od doktryny kręgów odpowiedzialności do etyki odpowiedzialności*, stanowi podsumowanie tej części z uwzględnieniem w tytułowym procesie relacji teologii i filozofii oraz państwa i Kościoła, a także ustalenia autorstwa pochodzących z drugiej połowy XIX wieku pojęć „etyka społeczna” i „etyka indywidualna”, przypisywanemu Aleksandrowi von Oettingenowi. W artykule Korff inkorporował cytaty – odniesienie się do swojego tekstu, autorstwa R. Kany (Exkurs), dokonując pogłębionej weryfikacji rozważań poprzednika poświęconych wywodzeniu się pojęć „etyka indywidualna” i „etyka społeczna” z triady obowiązków.

Czwarta część podręcznika, zatytułowana *Pytanie o całościowy system strukturyzujący w nowoczesnym dyskursie etycznym*, poświęcona jest aktualnym kwestiom, będącym nierzadko przedmiotem sporów naukowych, jak i praktycznym problemom rozstrzygnięć etycznych. M. Vogt rozważa problem pluralizmu na gruncie etycznym. Podaje nie tylko propozycje rozwiązań tej kwestii, ale też uzasadnień dla rozstrzygnięć etycznych w sytuacji nieprzezwycięzalnej różnorodności podejść. Ludger Honnefelder, emerytowany profesor filozofii Uniwersytetu Humboldtów w Berlinie, analizuje tytułowe zagadnienie, odnosząc się do etyki stosowanej, praktycznej, etyk szczegółowych, zawodowych i kategorii odpowiedzialności. Praktycznej egzemplifikacji powyższych rozważań podejmuje się Jochen Ostheimer z katedry chrześcijańskiej etyki społecznej na Uniwersytecie Ludwika Maksymiliana w Monachium, w artykule *Aktualne formy i społeczne miejsca etyki stosowanej*. Z kolei H.-J. Höhn poszukuje elementów modelu strukturyzującego opartego na etykach szczegółowych, m.in. poprzez wskazanie odniesień płaszczyzn działania i subsystemów społecznych do etyk szczegółowych. Na zakończenie tej części Vogt ukazuje potencjalne możliwości wynikające z napięcia między teologiczną a filozoficzną etyką, jako punktu wyjścia do systematyzacji refleksji normatywnej.

Część piąta, opracowana przez W. Korffa, stanowi swoiste podsumowanie, w którym autor wydobywa z głównych trzech systemów etycznych elementy ponadczasowe. Próbując odczytać przyszłość znaczenia etyki jako wyznacznika ludzkiego działania, koncentruje się na etyce odpowiedzialności.

Wspomniane trzy kluczowe kategorie miały szczególne oddziaływanie i w określonych ramach czasowych. Ten wpływ był tak znaczący, że można wręcz mówić o epokach ukształtowanych odpowiednio przez aspektową dominację przykazań, cnót czy obowiązków. W przypadku kategorii etyki przykazań na czoło wysuwa się dekalog, który ujmuje normy moralne w dziesięć podstawowo-

wych wskazań. Przez długie wieki był on uznawany za uniwersalną kwintesencję prawa moralnego i jako taki kształtował sposób jego rozumienia.

Drugim kluczowym elementem strukturyzującym etykę są cnoty kardynalne. Roztropność, umiarkowanie, sprawiedliwość i męstwo mocno zakotwiczone w systemach filozoficznych wywarły głęboki wpływ na systemowe ujęcie etyki od czasów starożytnych aż po średniowiecze. Tę cezurę czasową wyznacza namysł nad nimi Platona, stoików czy Tomasza z Akwinu. Na gruncie chrześcijańskim katalog cnót ubogacony został o cnoty teologiczne: wiarę, nadzieję i miłość.

Trzecia epoka rozpoczęła się w okresie Oświecenia. Charakteryzuje ją przyjęcie w etyce trzech kręgów obowiązków: wobec siebie, społeczeństwa i Boga. Ta dominująca w Oświeceniu systematyka moralnofilozoficzna i moralnoteologiczna znajduje, zdaniem Vogta, kontynuację m.in. w etyce odpowiedzialności, która uznawana jest w ostatnim stuleciu za wiodącą formę etyki.

Podręcznik stanowi interesującą lekturę nie tylko dla historyków etyki czy filozofii, ale przez opisywanie aktualnego stanu rzeczy i poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o uwarunkowania współczesnej debaty etycznej, czyni go ważną pozycją dla etyków społecznych i innych badaczy życia społecznego uwzględniających znaczenie jego etycznego wymiaru.

Publikacja zawiera indeksy – osobowy i merytoryczny, które pozwalają sprawniej z niej korzystać, a także używać ją jako swoistego leksykonu.

Stanisław Fel
Instytut Socjologii KUL
stanislaw.fel@kul.pl

Leksykon socjologii moralności. Podstawy – teorie – badania – perspektywy, red. nauk. Janusz Mariański, Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS 2015, ss. 975.

DOI: [http://dx.doi.org/10.18290/rns.2016.8\(44\).2-14](http://dx.doi.org/10.18290/rns.2016.8(44).2-14)

Socjologia moralności nie jest – wśród innych subdyscyplin socjologicznych – specjalnością nazbyt popularną, a jej rozwój, osiągnięcia i dorobek nie są kwestiami dobrze znanymi nawet sporej części socjologów czy też repre-